

УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКА ПРОЗА ХХ СТ.: ПОШУК СВОГО МІСЦЯ НА НОВІЙ ЗЕМЛІ

У статті проаналізована українсько-канадська проза ХХ ст. Основна увага приділена проблемі формування нової – українсько-канадської ідентичності. Об'єктом дослідження є проза Федора Склеповича, Миколи Петрівського, Іллі Киріяка, Онуфрія Іваха, Віри Лисенко.

Ключові слова: імміграція, українсько-канадська проза, національна ідентичність, асиміляція, патріотизм.

В статье проанализирована украинско-канадская проза ХХ века. Главное внимание уделяется проблеме формирования новой – украинско-канадской идентичности. Объектом исследования стала проза Федора Склеповича, Николая Петровского, Ильи Кирияка, Онуфрия Иваха, Веры Лысенко.

Ключевые слова: иммиграция, украинско-канадская проза, национальная идентичность, ассимиляция, патриотизм.

This article analyzes twentieth-century Ukrainian Canadian prose with special attention to the formation of a Ukrainian Canadian identity. The author studies the prose works by Fedir Sklepovych, Mykola Petrivsky, Ilya Kyriyak, Onufrii Ivakh, and Vira Lysenko.

Keywords: immigration, Ukrainian Canadian prose, national identity, assimilation, patriotism.

Постановка проблеми.

Паралельно до осмислення проблеми збереження української національної ідентичності модерного типу українсько-канадські прозаїки значну увагу приділяють процесу поступової адаптації українців до нового національного, культурного, ментального контексту, формування загальноканадського патріотизму. Глобальнішим для покоління піонерів видається питання про стосунки з канадцами й пошук свого місця на Новій Землі.

Актуальність дослідження. У вітчизняному літературознавстві ХХ-ХХІ ст. українсько-канадська проза майже недосліджена. Моніторинг наявних статей, монографій, дисертацій засвідчив необхідність усебічного вивчення її проблематики, поетики, жанрових і стильових особливостей, недостатню з'ясованість історико-літературних проблем, що зумовлює актуальність нашої наукової студії. До наукового обігу залучаються твори письменників-емігрантів, які досі не стали об'єктом дослідження. Елементи наукової новизни виявляються в аналізі прози Федора Склеповича, Миколи Петрівського, Іллі Киріяка, Онуфрія Іваха, Віри Лисенко крізь призму проблеми адаптації іммігрантів до нового етнічного середовища, формування загальноканадського патріотизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві творчість представників української імміграції стала предметом наукових студій спочатку діаспорних, а згодом і «материкових» дослідників. У цьому контексті актуальними є наукові розвідки Т. Гундорової, В. Дончика, М. Ільницького, Г. Костюка, М. Ласло-Куцук,

Л. Рудницького, Т. Салиги, Яра Славутича та ін. Українсько-канадську літературу ХХ століття вивчали О.Гай-Головко, М.Марунчак, М.Шкандрій. Спеціальних студій, присвячених досліджуваній проблемі, наразі немає.

Виклад основного матеріалу. На противагу до перших оповідань т. зв. піонерського періоду, в яких Канада репрезентована як чужий непривітний світ, у літературі середини ХХ століття виникає міф про перших поселенців, які живуть у гармонії з природою й іншомовним оточенням. Кульмінації така міфотворчість сягає в «Голосі землі» О.Іваха. Автор репрезентує сакральний казковий світ, у якому переселенці штучно залишені наодинці з природою, аби вони могли «дозріти» до модерності за підтримки місцевого вчителя-українця й увійшли в нове життя зі сформованими уявленнями про свій народ і власне місце в канадському світі. Єдиним каналом зв'язку з новим довкіллям, «магічним вікном, крізь яке можна хоч позирнути на далекий світ [1: 23]», є для них потяг, що іноді на кілька хвилин зупиняється на станції, а єдиними репрезентантами канадської модерності – пасажирів, яким підлітки продають чорниці. Поява чужого сприяється з острогою: коли Маланка вперше бачить чорношкірого канадца з obsługi потяга, вона спочатку страшенно лякається, але негайно заспокоюється від його доброзичливої посмішки. Це замкнутий самодостатній український світ, в якому навіть Ейда Бравн (донька англomовного бригадира залізничних робітників) говорить із сусідами чистою українською і грає Терпилиху в «Наталці Полтавці». Звісно, поодинокі випадки асиміляції до національних меншин могли траплятися в невеличких поселеннях іммігрантів на початку ХХ ст., проте наразі важливіше інше – у загальній авторській концепції образ Ейди є засобом заперечення, психологічного витіснення проблеми культурного відчуження й асиміляційного тиску нового культурного й етнічного оточення. Зворотний бік цього витіснення репрезентований через феномен англїцизації тварин. Так, у «Голосі землі» старий Клим говорить ламаною англїською лише до собак і волів, які мають англїські імена (Біл, Колі, Фенні, Джек). Природа не є чужою, ворожою першопоселенцям, тут вони почуваються комфортно, натомість змістовне спілкування з канадцами неможливе через незнання мови. Коли іммігранти в «Синах землі» вирушають у місто на заробітки, їм доводиться спілкуватися з крамарями на мигах, а один із них наймається на роботу, почавши без дозволу господаря пиляти дрова в нього в обійсті.

Показовою у цьому контексті є спроба наймолодшого із заробітчан, Василя Дуба, порозумітися з канадською молоддю. Спочатку він блукає в натовпі на ковбойському святі, роздивляючись ровесників: «Чужі вони були для нього і мовою й поведінням [2 (1: 118)]. Але канадці виявляються доброзичливими, а дівчата дивляться на гарного парубка «ніби з жалем [2 (1: 121)]». Врешті одна канадська родина жестами запрошує Василя завітати до них на гостину. Там хлопець стає центром уваги: йому показують йому альбоми з фотографіями, грають на фортепіано, а потім починають навчати англїської за шкільним підручником. Але така ідеалістично прискорена інтеграція в канадське суспільство є історично неправдоподібною. Цей сюжетний хід потрібен автору, щоб акцентувати прихильне ставлення канадців до нових переселенців. Знайомство Василя з цією канадською родиною не має продовження, оскільки його й інших заробітчан винаймає фермер-німець і вони залишають місто.

Найповніше взаємини переселенців із канадським світом розкрито через образ Марії Воркун. Вона першою з українських жінок улаштовується служницею в місті. Її пращеда-

вещь – власник крамниці будівельних матеріалів пан Фрейзер – «був один із тих добрих людей, що не дивилися на імігрантів кривим і зневажливим оком [2 (1: 361)]». Хоча Марія зовсім не знала англійської і не могла з ним порозумітися, її привабив «батьківський вираз» обличчя пана Фрейзера; невдовзі вона полюбила це подружжя як своїх батьків. Далі в тексті роману реалізується метафора репрезентації Канади як родини. Пані Фрейзер називає Марію дорогою дитиною. Її діти не вказують Марії жодної зневаги, навіть «за свою сестру вважають [2 (1: 369)]»: вчать англійської мови, правил поведінки, купують канадський одяг. Отже, авторові йдеться про щось більше, аніж просто заробітки в місті, – про інтеграцію імігрантів у канадське суспільство, їх легітиміацію як людей і громадян.

Односельці сприймають те, що відбувається з Марією, як соціальну трансформацію, навіть батько не знає, як до неї звертатися – на «ти» чи на «ви». Закоханому в неї Василеві здається, що «вона вже в панночку перевернулася». Скоро Марія нічим не відрізнялася від канадської молоді. Донька Фрейзерів Маргарета каже: «Наша вона й добра дівчина [2 (1: 380)]», – і ділить з Марією кімнату. Наступне порівняння русявої Маргарити й чорнявої Марії Кириак підсумоване «ідеологічним» висновком – обґрунтуванням рівності всіх імігрантів, адже Фрейзери також прибули до Канади порівняно недавно: «Обидві вони пересаджені були; одну з України, а другу з Шкотляндії привезли, та й у нову землю посадили на розрост нової нації. І зійшлися вони тут, серцями полюбилися без питань, без мови, що, мовляв, ти гірша від мене, бо ти не з того поля, що я, та й в дикому лісі тебе посадили; гордості й покори вони не знали; пані й служниця були тут рівними душею й серцем, дітьми-квітками [2 (1: 380)]».

Однак задекларована в цьому текстовому фрагменті соціальна рівність все ж має для імігрантів першого покоління чіткі межі. Коли між сином Фрейзерів Джоном і Марією виникає романтична прив'язаність, це стає приводом для суперечки між його батьками. Пані Фрейзер не бажає цього шлюбу: «Люблю я її, добра дівчина, але, знаєш, не для нього вона, а він не для неї. Іншої вона раси та й, як видно, походить із самого споду соціального життя [2 (1: 381)]». Пан Фрейзер не дуже переймається національною чистотою, проте й він хотів би послати Марію до школи й «вчешати з неї селянську вдачу [2 (1: 381)]». Зрештою Марію відправляють до батьків із щедрими подарунками, платнею і навіть короною. Це цілком відповідає авторській інтенції: Іллі Кириаку було важливо, аби головні герої першого тому Марія і Василь відкинули принади міського життя й повернулися до хліборобської праці.

Мотив рівності всіх канадців європейського походження – нащадків імігрантів є лейтмотивним в українській канадській прозі. Розгортається він і в оповіданні Михайла Петрівського «Біда біді не рівна». У ньому власник крамниці – містер Грег – відкриває переселенцеві кредит, адже той нагадує йому про власних предків-імігрантів: «Коли не гляну на тебе, бачу свого діда в Шотляндії, з твоїм орлиним носом, очима й поставою верховинця [3: 85]». Проте на другому плані завжди зберігається поняття соціальної нерівності.

У другому томі «Синів землі» роль речника просвітницьких сентенцій, захисника українських інтересів у канадському суспільстві виконує вчитель Гудвін – етнограф за освітою й уподобаннями, модерний дослідник і приязний (подекуди з елементами зверхності) інтерпретатор селянської культури переселенців. Коли Гудвін вперше приїздить

у поселення, його реакція на побачене виражена в питанні: «Чи всі вони такі брудні й дикі? [2 (2: 188)]». Але наприкінці його перебування Воркун так характеризує вчителя: «Він був таким, гейби з нашого роду походив. Не гордив нами, не посмішкувався з нашого капарства та бідноти [2 (2: 215)]». Гудвін серйозно ставиться до своєї «цивілізаційної місії» в поселенні. Це також віддзеркалює його (й авторську) позицію щодо засадничої рівності національностей і соціальної зумовленості культурної відсталості. Ця теза неодноразово озвучена в думках і висловлюваннях Гудвіна. Він твердить, що примітивність і покірність українців «не походять із нутра їх характеру, але нащеплені їм силою політичних і економічних обставин, в яких вони жили можливо сотки років [2 (2: 204)]». Селянський спосіб життя з його безкінечною працею також не сприяв культурному розвитку. Однак це теоретичне визнання рівності українців ніяк не втілюється в Гудвіна на практиці. У розмові з власником ранчо Билом, закоханим у молодшу сестру Марії Єлисавету Воркун, вчитель твердить, що ніколи не одружився б із україною.

Одна з центральних подій епопеї – перший у поселенні шлюб із канадцем – відбувається не з представником освіченої верстви, а з фермером. Як і всі персонажі-канадці, він – «наскрізь добряга, стидливий і скромний [2 (2: 49)]». Якщо з точки зору канадського суспільства цей шлюб прийнятний: Бил особливо цінує «міцну родинну любов», яку бачить у сім'ї Воркунів, то в середовищі переселенців він викликає різні думки. Григорій Воркун не довіряє Билу («не тому, що англієць, а тому, що пан»), а Єлену Воркун найбільше турбує, що наречений – «кальвін», «чоловік, що ніколи не молиться й не хреститься, ніяких свят не держить і навіть у неділю рубає дрова, гній возить, ну й не говорить по нашому [2 (2: 120)]». Найболючішою із вказаних ознак є іншомовність. Показово, що, на відміну від Іваха чи Лугового, Кириак не пропонує читачеві зручної фантазії про вивчення канадських української мови, а залишає це питання невирішеним.

Для самої Єлисавети кохання до Біла є символом входження до нового світу, освоєння канадського життя. Характерною видається сцена, коли Бил вперше сприйняв служницю своєї сестри як дівчину, яка могла б стати його дружиною. Це відбувається, коли вона несподівано для всіх приручає його норовливого коня Джима й застрибує в сідло. У звернених до дітей словах Григорія Воркуна образ Єлисавети набуває символічного значення: «Тепер бачу, що ви ніби вже задзубалали Канаду, посідали на неї мов на смирну кобилу й їдете, а я, так мені здається, її хвоста держуся [2 (2: 66)]». Йдеться, отже, про освоєння Канади, відчуття себе повноправними громадянами.

Образ свідомого українця, який вчить дітей іммігрантів англійської мови й культури і при тому закликає не забувати рідної спадщини, є центральним і в повісті Склеповича «Ще вагра палає». В оповіданні Стефанії Пауш «Научка» вчителька «місс Гуменюк» виховує своїх учнів з українського поселення чесними людьми й справжніми громадянами. Ці тексти органічно вписуються в ширший тематичний контекст української канадської прози про піонерське життя – формування громадянської свідомості іммігрантів. Герої «Синів землі» проходять шлях від селянської недовіри до уряду, в якому «засідають пани», до усвідомлення, що «в Канаді панів нема; тут усі рівні [2 (2: 99)]», розуміння, що «всякі вибори не панська, а їхня власна справа [2 (3: 225)]». Поступово персонажі Кириака починають використовувати механізми канадської демократії для трансформації старих ієрархій. Із здобуттям освіти й засвоєнням модерних політичних практик герої прози про українських піонерів починають виразніше усвідомлювати себе українцями. Як по-

ясноє першопоселенець Іфтодій Паламар у повісті Пауш «Анничка», «у Топорівцях то я був руский, бо там усі ми були руські чи австріяки. Чи чув я колись про Україну, питаєте? Та чув єм, у Січі та в читальні не раз вогорили, але це мене си не брало, навіть думати не хотів... Але тут, у цій Канаді, я дивлюся, що мої діти то будуть українці, будуть про своє знати, то й я від них не відступлю [4: 28]». Лейтмотивом розмов персонажів у Народному Домі є усвідомлення зв'язку просвіти, національної свідомості й пошуку свого місця в Канаді: «Треба тут нам просвіти, ми є українці, ми є великий і славний народ, <...> за нами історія світу, <...> тут ми можемо жити! [4: 33]». Поступово в нових умовах розвивається перенесена зі старого краю традиція засновувати читальні, організовувати концерти й народні хори. В оповіданні Пауш «Світло на хресті» місцевий священник доводить Єленці, що в поселенні вже існують ті ж інституції національного життя, що й у великому місті: школа, хор, Союз українок, Спілка української молоді тощо.

Від початку становлення модерної національної свідомості переселенців відбувається в гармонії з поширенням ідеї нового канадського патріотизму. У «Синах землі» Кириак здебільшого оминає події Першої світової війни – періоду формування нової канадської ідентичності, позначеного несправедливим інтернаціональним австрійським громадян. Питання про традиційну підпорядкованість однієї частини переселенців австрійському цісареві, іншої – російському цареві актуалізоване побіжно, під час оповіді про церковні конфлікти в поселенні між прихильниками РПЦ і греко-католицької церкви. І все ж автор чітко висловлює свою позицію в ключовій фразі: «Коли б котрий будь з них, цісар чи цар, посягнув був рукою по Канаду, то навіть такі суперники, як Поштар і Воркун, перші вхопили б ту руку зубами за пальці й відгризли б її в обороні свого нового краю [2 (3: 153)]». Повніше ця тема розгортається в «Голосі землі» Іваха. Старосвітському відданість цісареві автор втілює в образі старого сільського знахаря Вуйтика, який служив дванадцять років у цісарському війську й залишився патріотом Австро-Угорської імперії. Коли він дізнався в крамниці, що Австрія переможена, «то нараз відчув у своєму тілі тягар вісімдесяти і сім літ [1: 87]». Завжди жвавий і енергійний, він змінюється навіть зовнішньо. Проте помирає Вуйтик зі щасливою усмішкою: йому розповідають, що австрійський ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург – український патріот, який перебуває з військом в Україні і може стати її цісарем. Головні герої повісті – Марко і вчитель Назарко – йдуть добровольцями до канадського війська. Так само в повісті Пауш «Анничка» в українському поселенні «хлопці пішли добровольцями воювати за короля, за нову батьківщину [4: 32]». Назарко згодом гине у Франції, але перед смертю встигає дізнатися й розповісти іншим солдатам-українцям про постання в Україні Центральної Ради. Риторичне узагальнення його саможертви автор передоручає старому Климові – неосвіченому хліборобові, який є уособленням українського піонерського міфу: «Назарко вмер за Канаду. Через те, що ми прийняли Канаду за свою другу батьківщину, то мусимо бути готові боронити її і вмирати за неї. Смерть Назарка марно не пройде. Він затвердив нашу вірність Канаді своєю кров'ю, – проказав, зупиняючись, зворушеним голосом Клим, і замовк, бо щось наче дужою рукою здавило його за горло [1: 86]». Показово також, що Марко хоч і втікає з канадського війська в Україну, аби 1919 р. взяти участь у поході Української галицької армії на Київ, але зрештою повертається в Канаду, куди його кликали два голоси – коханої Маланки й землі. Абстрактна любов до далекої батьківщини є теоретичним підмурівком національної ідентичності канадських українців піонерського покоління, але головною

для них стала відданість Канаді. Відбутися на особистісному рівні вони можуть не в збройній боротьбі за волю України, а у вільній хліборобській праці на широких ланах Канади.

Персонажі Киріяка декларують потребу повноцінного входження українців у канадську культурну спільноту – як рівних серед рівних, але за умови збереження рідної мови і спадщини. Програмові заяви з цього приводу автор передоручає персонажам-канадцам, які відвідують поселення напередодні Другої світової війни. Дитяча подруга Марії Воркун, Маргерита Фрейзер, наголошує на тому, що обидві мови однаково добре надаються до висловлення родинної любові. Бил вважає природним, що молодь у поселенні двомовна й поважає українську спадщину. На думку Гудвіна, традиційна народна культура українців краща за «духовно порожні доми» людей, відірваних від своїх коренів. Тому замість спроб «цивілізувати й асимілювати» нових іммігрантів канадцам варто було б «пізнати їх душу, їх історію» і навіть «красти в цих людей все, що має велику людську вартість і засвоювати її в наше життя [2 (2: 234, 237)]».

Проте з авторських замальовок життя представників другого й третього поколінь іммігрантів зрозуміло, що ідея двомовності й подвійного патріотизму залишалася абстрактним ідеалом. На перший погляд, усе гаразд: синьо-жовті прапорці майорять поруч канадських, молоде покоління танцює традиційні танці; але поняття національної ідентичності поволі розмивається. У «Повісті без початку й кінця» Михайла Петрівського йдеться про найталановитішого студента в українській громаді, який, ставши лікарем у Монреалі, одружується із заможною франкомовною панною в католицькому соборі й змінює прізвище на Волтер де Себрієн. В іншому творі Петрівського – оповіданні «Біда біди не рівна» – маємо структуровану у формі спогадів першопоселенця оповідь про презирливе ставлення канадських лісорубів до українських заробітчан, яких або ігнорували, або зневажливо «прозивали галішонами, богонками й поляками [3: 76]». Найповніше ця проблема розроблена в романі Лугового «Безхатний». Головний персонаж, який прибуває до Канади 1929 року, постійно стикається з дискримінацією через українське походження, а серед іммігрантів-піонерів зустрічає тільки неосвіченість і байдужість до національних проблем.

Епопея Киріяка у цьому сенсі не видається такою однозначною. В останньому розділі твору онуки перших поселенців приїждять із міста провідати рідне село. Вони вже почувуються як удома і у великому місті, і в англломовному світі. Якщо раніше шлюб Джона Фрейзера з Марією Воркун уважався неможливим, то його син офіцер Роберт одружується з медсестрою Лесею, донькою Марії. А Генрі, син безіменного банкіра, який нарікав на розбудову українського культурного життя, заручений із Настею Воркун. Українці стають повноправними громадянами Канади. Василь Дуб справедливо твердить, що нині вже відійшов у минуле той світ, в якому іммігрант «носив на своїх плечах тяжкий, просяклий расовим пониженням кожух [2 (3: 343)]». Молодь іде до сільської церкви, співає в хорі, а потім відвідує на сільському кладовищі могили предків. Василь Дуб та Іван Поштар завершують цю сцену підсумовуючим діалогом про молодь. «Дивись на них і думаєш, що кожне з них тільки на пустоту звисло, а то не так», – констатує Іван, а Василь додає: «В кожного з них у серцю любов є, але її треба виплекати, щоб вона любила і своїх батьків і дідів і прадідів, а з ними свій нарід і свій край. Але в те плекання треба своє життя вложити [2 (3: 347-348)]».

Але навіть у цьому ідеальному варіанті усвідомлення українцями своїх коренів піонерська доба постає для молоді лише як цікава й поважана спадщина, кодифікована в певних ритуалах. Проблема збереження мови, сакральної цінності хліборобського способу життя у трилогії Киріяка обійдена, натомість участь у хорі чи танцювальному гуртку презентована як важлива складова поваги до культури предків. Подібне вирішення проблеми збереження української ідентичності в модерному канадському світі одразу після війни зринуло в першому англomовному романі української імміграції – «Жовтих чобітках» Віри Лисенко. Дух іммігрантської спільноти продовжує жити в пісні та інших комодифікованих традиціях, тоді як хліборобський спосіб життя й рідна мова поступово зникають.

Висновки. Проблема інтеграції іммігрантів-першопоселенців і їх нащадків у нову етнічну й культурну спільноту є змістовим осердям українсько-канадської прози ХХ століття. Акцентуючи на необхідності зберігати українську мову, традиції, культуру (як осердя української ментальності), значно більше уваги прозаїки приділяють проблемі формування канадського патріотизму й композитної українсько-канадської ідентичності, що є запорукою органічного повноцінного розвитку імміграційної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Івах О. Голос землі: Коротка повість з життя в Канаді / О.Івах. – 2-ге вид. – Вінніпер: Тризуб, 1973. – 124 с.
2. Киріяк І. Сини землі: повість з українського життя в Канаді / І.Киріяк. – Едмонтон: The Institute Press, 1939-1945. – Т. 1. – 1939. – 398 с.; Т. 2. – 1939. – 352 с.; Т. 3. – 1945. – 354 с.
3. Петрівський М. Мрії сльозами облиті: оповідання з життя українських піонерів і іммігрантів в Канаді / М.Петрівський. – Вінніпер: Тризуб, 1973. – 168 с.
4. Пауш С. Научка: нариси з піонерського життя / С.Пауш. – Едмонтон: Alberta Printing, 1967. – 76 с.
5. Петрівський М. Ой, Канадо, Канадонько... Оповідання з побутового життя українських поселенців в Канаді / М.Петрівський. – Вінніпер: Тризуб, 1974. – 168 с.
6. Склепович В. Ще ватра палає: історична повість / В.Склепович. – Вінніпер: Тризуб, 1979. – 178 с.
7. Lysenko Vera. Yellow Boots / V. Lysenko. – Edmonton: NeWest Press, 1992. – 355 p.